

Herregårdsdrift og herregårdsliv – folkehold på Djursland 1920-1970

Af museumsformidler Stine Lucia Rasmussen

I tiden fra Anden Verdenskrig og frem til 1970 skete der store omvæltninger indenfor landbruget. Det gjaldt både hos den almindelige landmand og ikke mindst på de danske herregårde. Gennem flere århundreder har herregårdene præget både landskab, befolkning og identitet. Men efter 1945 skete der et skift – herregårdene var ikke længere økonomiske fyrtårne rundt omkring i det ganske land, og landbrugets udvikling slog oftere hurtigere igennem på herregårdene på både godt og ondt. Livet på de danske herregårde efter 1945 er et emne, som ikke tidligere har fået den store bevågenhed, men det besluttede Gammel Estrup – Herregårdsmuseet at gøre noget ved, da museet udførte forskningsprojek-

tet *Herregårdsdrift og herregårdsliv – Folkehold på Djursland 1920-1970*, som blev afsluttet i januar 2011. Projektets hovedvægt lå på perioden efter Anden Verdenskrig, og der blev indsamlet erindringer og interviewet udvalgte ansatte, da der især var fokus på herregårdens ansatte.

Hierarki og folkehold

Tiden efter 1945 var kendetegnet ved at være en brydningstid – både for herskab og ansatte på herregårdene. Mange arbejdsgange ændrede sig, og på nogle herregårde begyndte den strenge hierarkiske opbygning indenfor de ansattes rækker så småt at blive udfordret af de nye tider og arbejdsformer, og man tog mere let på formerne. Dette kunne dog en gang imellem være svært for herskabet at forstå. Det var for eksempel tilfældet på den lille herregård Høgholm på Djursland, hvor forkarlen og malkepigen i 1954 havde hyggelige stunder sammen med forvalterparret. Det gik ikke ubemærket hen for godsejerfruen, som udbrød i forargelse: „Jamen Gud dog,

Tjenestefolk i 1957 på den lille herregård Høgholm på Djursland. Tiden efter Anden Verdenskrig var en omskiftelig periode på de østjyske herregårde. På de obligatoriske billeder af tjenestefolkene sneg de moderne maskiner sig efterhånden med ind på billedet frem for arbejdshestene. Foto: Wandy Nielsen.

kommer I sammen med arbejderne!“ sagde hun til forvalterfruen, som svarede „Ja, det gør vi da!“¹

Det var dog ikke alle steder som hos forvalterparret på Høgholm, at man var fri til at socialisere med hvem, man havde lyst til. På nogle af de lidt større herregårde i samme periode, socialiserede forvalteren ikke med de ansatte. Derfor var jobbet som forvalter ofte temmelig ensomt. Arne Juel Sørensen, der var elev på flere herregårde såsom Møllerup og Sanderumgård, og som sidenhen endte som forvalter, fortæller: „Jeg har kendt en masse mennesker, man vil nok tro, at det er meget selskabeligt at være de steder, jeg har været; men for en forvalter er det ofte det mest ensomme sted at befinde sig. De folk man har gået og kommanderet med hele dagen, sidder man altså ikke og spiller kort med i fritiden.“² Man skulle derfor ikke forvente, at man som forvalter havde masser af venner blandt de ansatte. Derimod tilbragte mange forvaltere tid med landvæsenseleverne, således at de kunne blive indført i godsets drift.

Drømmen om egespiret

Mange af landvæsenseleverne drømte om at blive forvalter og stå med *egespiret* – hvilket vil sige at have stokken i hånden og dermed være den, der bestemte: „Det skal ikke skjules, at der et eller andet sted i drengedrømmen lå en såkaldt ‚stokforvalter‘ og tittede frem. Hvis jeg en dag kunne stå med et *EGESPIR* i hånden og sammen med godsejeren tilrettelægge dagens arbejde. Det ville for mig være

det højest opnåelige ønske.“³ For mange af de unge mænd, som var elever på herregårdene i 1950'erne og frem, viste den drøm sig at være umulig at indfri. Teknologien indhentede eleverne indenom og gjorde, at herremanden ikke længere havde brug for samme store folkehold, hvorfor han ofte klarede den daglige ledelse selv. Dertil kom, at mange herregårdsejere ikke havde samme økonomiske råderum, som de havde haft førhen. Det kom i høj grad til at påvirke landvæsenseleverne, og mange af dem endte med at gøre karriere udenfor herregårdsverdenen.

Mange af stederne spillede hierarkiet stadig en stor rolle. Det kunne være ved måltidet, i påklædningen eller ved fordelingen af værelser, og de ansatte var ofte selv med til at skabe og forstærke det. Mange holdt fast ved deres position, og mange gange dagligt kunne man se hierarkiet skinne igennem på herregårdene. Det skete ved måltider i folkestuen, hvor tjenestefolkene dagligt indtog deres mad. Her var der faste pladser ved bordet, som var nøje afstemt med den enkeltes placering i hierarkiet. På Tjele Gods var der også en hakkeorden, hvor overforvalteren sad i den ene ende og underforvalteren i den anden, kontrolassistenten og privatchaufføren sad ved siden af, og så kom eleverne.⁴ Poul Erik, som var tømmelerling på stedet i 1959, brød de uskrrevne regler i folkestuen og satte sig på overforvalterens plads. Det fik han en kraftig reprimande for! Selv i dag er der på mange arbejdspladser faste pladser ved frokostbordet, men man får næppe skæld ud, hvis man sætter sig på chefens plads. Så selv om her-

Forvalteren er ofte nem at genkende på fotografier af tjenestefolk, idet han som den eneste på billedet støtter sig til sin stok – det såkaldte egespir, der markerede hans position, og samtidig var meget praktisk at have, når han skulle vandre ud på markerne for at bese deres tilstand. Samtidig bar forvalteren ofte en lysere påklædning end de andre ansatte. Frijsendal 1945. Foto: H.E. Hansen.

regården som arbejdsplads ligesom resten af samfundet blev påvirket af de nye tider i 1960'erne, var det stadigvæk en arbejdsplads, hvor de gamle traditioner og arbejdsforhold blev holdt i hævd. Man var derfor yderst bevidst om, at nogle af de ansatte var højere i hierarkiet end én selv, og det var oftest dem, som var tættest på herskabet, såsom forvalteren eller husjomfruen, der stod øverst.

Herskabets forhold til de ansatte

Herskabets forhold til de ansatte hang ofte sammen med, om det var en ældre herregårdsejer eller en yngre. På en del herregårde så de ansatte stadigvæk kun herskabet, når de kom kørende forbi i bil. Men efterhånden deltog især flere af de yngre godsejere selv i driften og var aktive i forhold til deres ansatte.⁵ En aktiv herregårdsejer var ofte med til at skabe et bedre arbejdsmiljø, da han var mere involveret i de ansattes tarv og havde fingeren på pulsen, når det drejede sig om driften. Her kunne en lille ting, som for eksempel om herregårdsejeren gav hånd til de ansatte eller ej – eller om han undlod at socialisere med de ansatte - påvirke det samlede arbejdsmiljø på stedet. Selvom man godt vidste, at man var ansat til at tjene herskabet, så lagde de ansatte vægt på, om der var en god dialog mellem herskabet og de ansatte, og om man følte sig hørt. Det gjaldt både høj og lav.

Harry og Lilly Kristensen, som tjente på både Bjørnholm og senere naboherregården Høgholm, fortalte i et interview om forskellen på det sociale

Bjørnholm på Syddjursland var en af de mindre herregårde i området. Bjørnholm var i 1949-54 hjem for Harry, Lilly og deres lille søn Bjarne. Harry var forkarl, mens Lilly var malkekone. Hun indgik dog i mange andre arbejdsopgaver på stedet. Foto: Harry og Lilly Kristensen.

liv på de to herregårde. De berettede om en bestemt episode på Bjørnholm, hvor der var konfirmation for godsejerens barn. De ansatte havde samlet ind til en gave, og dagen efter festen kom godsejeren ned og takkede for gaven, men han gav ikke hånden.⁶ Mod-sætningen til Høgholm, hvor de efterfølgende kom hen, var stor. Her holdt herremanden en stor fest for de ansatte som tak for gaven til hans barns konfirmation.⁷ Forskellen på de to herregårdsejere gik ikke ubemærket hen.

Efterhånden, som man kom op i 1960'erne, fik især de unge ansatte en anden holdning til arbejdslivet og ledelse, end de foregående generationer. Der var ikke tale om store ændringer som i andre dele af samfundet - for eksempel i universitetsmiljøet i de

store byer i slutningen af 1960'erne og begyndelsen af 1970'erne, men ændringer sneg sig alligevel lige så stille ind ude på landet. De unge ansatte havde ikke længere den samme opfattelse af herregårdenes hierarki som de foregående generationer. De unge havde blandt andet svært ved at forstå, hvor-

for nogen skulle spise sammen med herskabet, når andre ikke skulle, som tilfældet var på Tjele Gods, hvor oldfruen på visse søndage sad til langbords med Kammerherre Lüttichau. En tidligere ansat fortæller: „Når hun så spiste med – det gjorde hun om søndagen, hvis Kammerherre Lüttichau var alene, så sad

Mejlgård kunne i 1940'erne og 1950'erne tilbyde gode arbejdsforhold til de ansatte. Derfor blev herregården et af de populære steder at tjene på Djursland. Foto: Bent Olsen.

hun i den ene ende af bordet, og han sad i den anden ende af bordet – det var altså langt. Det var virkelig komisk – det var ikke sådan, at hun sad tæt på ham. Når han så rejste ud, så var hun altså herskab. Hun sad på hans plads og fik fin mad hver dag. Det har jeg virkelig grint af.⁸ Kammerherren var ellers meget populær blandt de ansatte, da han opblødte distancen imellem ham og de ansatte ved blandt andet at invitere på théselskaber, men de unge ansatte havde svært ved at forstå de ældre ansatte og deres forståelse af hierarki.

Hvorfor dog arbejde på en herregård?

I 1960'erne skete der også et skift i den generelle holdning til herregårde – efterhånden var der gode jobs i industrien til de mange unge, og herregårdene måtte kæmpe for at tiltrække arbejdskraft. Lønnen var lavere på herregårdene end i industrien, men mange af de tidligere ansatte nævner de positive ting, som man kunne få med sig efter endt ansættelse. Hvis man interesserede sig for landbruget, var herregårdene det helt rigtige sted, da de ansatte ofte havde bedre forhold, end tilfældet var hos de almin-

delige gårde, hvor der var færre hænder til at tage fat. På nogle af de større herregårde arbejdede man for eksempel med nye dyrkningsmetoder eller brugte moderne landbrugsmaskiner, og dette var nyttig viden, som kunne gavne ens videre karriere indenfor landbruget. Der var ikke blot bedre arbejdsforhold på herregårdene, også leveforholdene for de ansatte var bedre. Anders Fly havde i slutningen af 1940'erne og starten af 50'erne tjent på både herregårde og almindelige gårde, men endte med at vælge en karrierevej indenfor herregårdsverdenen, som bragte ham både til Mejlgård og Skaføgård. Han fortæller: „Når man først var vant til at bo så godt og have det så godt, så var der ingen, som gik tilbage til bønderne. Jeg var blandt andet hos en bonde i Vindblæs, vi havde det for så vidt godt nok, men værelset var ude i enden af hestestalden, og det var bare brædder, der sådan set var sat sammen. Bare sat imod hinanden og så om sommeren kunne jeg ligge og se hesten inde i hestestalden, så faldt det ene vindue ud engang, det blæste om foråret. Der blev slået en saltpetersæk for. Da jeg rejste til november, sad saltpetersækken der stadigvæk.“⁹ På nogle herregårde, som for eksempel Mejlgård, blev der tilbudt ekstra gode forhold til de ansatte. Her var der blandt andet gymnastiksal, centralvarme og tørrestue. Disse goder blev også af eleverne betragtet som luksus.¹⁰ Det var sådanne goder, som stadig gjorde det muligt for herregårdene at tiltrække arbejdskraft i en tid, hvor de unge efterhånden flyttede fra landet for at søge nye oplevelser og gode stillinger i de større byer.

I 1950'erne gik udviklingen hurtigt på de danske herregårde, og hvor det førhen havde været hestene, som blev fotograferet, så var der nu prestige i at vise sine landbrugsmaskiner frem. Her ses Bukh-traktorer på Tjele Gods fra tiden omkring 1960. Foto: Poul Erik Nielsen.

Maskinernes indtog på herregårdene

Efterhånden blev de mange arbejdsheste på herregårdene afløst af maskiner, og denne udvikling slog især igennem i 1950'erne, hvor Marshall-hjælpen fra USA betød, at mange herregårdsejere fik økonomisk støtte til at købe landbrugsmaskiner. For de ansatte var det dog ofte en trist udvikling, da den særlige herregårdskultur, som af mange næsten blev karakteriseret som en højskolekultur med mange unge mennesker på ét sted, blev afløst af en anden kultur, hvor der blev længere mellem de ansatte. Udviklingen skete på meget kort tid. Landvæsenselev Anders Fly var i 1949 elev på Mejlgård, tog derefter til Skaøgård, men vendte tilbage til Mejlgård i 1952 som underforvalter. Han beretter: „Dengang var der ni spand heste og så to traktorer. Dengang jeg så kom igen i '52, da var alle hestene væk, så var der kommet seks traktorer“.¹¹ Nu var der ikke det samme folkehold, og samtidig så blev det mere accepteret fra godsejerens side, at de an-

satte tog på flere ture rundt omkring i lokalsamfundet. Det kunne for eksempel være en tur i biografen eller til bal i de lokale forsamlingshuse. Det ændrede ret hurtigt det sociale miljø på stedet – før var man næsten sammen 24 timer i døgnet med sine kolleger, men efterhånden boede de ansatte i deres egne hjem og kørte til herregårdene, når de skulle på arbejde. På den måde blev herregårdene en arbejdsplads ligesom så mange andre i landet – og var ikke længere rammen for et unikt socialt miljø, som det førhen havde været tilfældet. Da man nåede 1970, var herregårdene efterhånden kendetegnet ved det, som de har i dag – få ansatte og mange landbrugsmaskiner.

Samfundsudviklingen havde for altid ændret herregårdenes betydning for lokalsamfundet – de var blot små fyrtårne i lokalsamfundet. Herregårdene havde flyttet sig fra at være de store arbejdspladser til i højere grad at være identitetsbærere i lokalsamfundet.

Kilder:

Indkomne levnedbeskrivelser

Bødker, Vagn: *En Herregårdsdrengs erindringer* (Sabro, 2008)

Møller, Erling: *Liv og Levned – med hurtige beslutninger og tilfældighedernes spil* (Ebeltoft, 2008)

Sørensen, Arne Juel: *Beretning* (Dalgaard, 2008)

Interviews

Interview med Harry og Lilly Kristensen, Bjørnholm og Høgholm. Interviewet foregik den 2.2.-2010.

Interview med Anders og Birte Fly, Mejlgård.

Interviewet foregik den 19.3.-2009.

Noter

1. Kristensen (2010) s. 3
2. Juel Sørensen (2008) s. 1
3. Bødker (2008) s. 57
4. Interview, Tjele (2009) s. 1
5. Møller (2008) s. 01-02 C-e
6. Kristensen (2010) s. 2
7. Kristensen (2010) s. 3
8. Interview, Tjele (2009) s. 12
9. Fly (2009) s. 9
10. Fly (2009) s. 3
11. Fly (2009) s. 2